

Eski Çin'de Düzen

Zhou Devri'nden (MÖ 1046 -) itibaren göğün, iyi yöneticileri desteklediği ve kötülerini cezalandırdığı inancı belirginleşir. Yüzyıllarca süren savaş ve felaketler, dünyanın ahlaki kaideler üzerinde bulunduğuna inanmayı zorlaştırırken, 'insanın kötü doğası' sorunu ortaya çıkmıştır. Buna yanıt, nihai iyinin seçilemediği, adaletin olmayışı ve göğün iyileri ödüllendirmediği görüşleriyle gelmiştir. Gökten gelenin emir değil, daha çok kör kader gibi bir şey olduğu varsayılmıştır. Emir ve hayat gibi anlamları olan *ming* (命) doğanın düzenini savunurken bunu sorgulamak ahlak dışı sayılmıştır. O nedenle insanın kaderini elinde tutması gerektiği söylenmiş ama başarı, geleneksel etik eylemlerle sağlanmamıştır. Bu Laozi'da, tıp veya askeri teori metinlerinde görülebilen bir özelliktir. Bu noktada 'aldatma' anlamına gelen *qi* (奇) Çin kültürünün en karakteristik özelliğidir. Farklı zamanlarda farklı şekillerde ifade edilse de, doğanın insan eylemine rehberlik eden bir mastar olduğu inancı Çin felsefesinde hep yer bulmuş, bunun dışına çıkan kasıtlı her eylemin tabiatı bozduğu fikri kabul görmüştür. Etik, bildiğimiz türden değildir, dolaylı ve dolambaçlıdır.

Tabiatta gördüğünü düşündüğü büyük, küçük sırası, ilk benimsenen ilke olmalıdır. Canlı cansız diye ayırmaktan ziyade, büyüklerin daha öncelikli konuma getirilmesi gereken bir sıralama yapılmıştır. İlk adımla hiyerarşinin mutlak olduğu kabul edildikten sonra karşımıza çıkan unsur insandır. İnsan yalnız olmayacağı için, en nihayetinde anne, baba, kardeş veya arkadaşları da olacağı için, iki insan arasındaki potansiyel ilişki düzenlenebilir görünmüştür. Bunun çerçevesi *ren* (仁) ile çizilmiştir. Ayağa kalkmış insan tasviri (伫), ilişkiye iyicil bir katkı yapar. İyi insan ilişkisi, insanca yaşama potansiyeli, iyi beşeri münasebet, adabı muaşeret gibi kavramlara kapı açar.

Hiyerarşi bizim doğulu tarafımız için anlaşılabilir bir şeydir; tabiatta görülür; büyük küçük, önce sonra, uzak yakın gibi karşıtlara bölünür. *Ren* temelde ilişkilerin büyük ve küçük olmak üzere iki unsurlu ve hiyerarşik olduğunu belirtmektedir. Çin'de yaş, konum, statü, bilgi, tecrübe ve beceri sıradüzenin

tespitinde yararlanılan verilerdir. Her durumda önce ve sonra sıralanmaktadır. Üstlerin kendilerini astların yerine koyabilmesi ve astların da üstlerine sadakatle bağlı olması gerektiği kabulüyle oluşan spontan piramitler sosyal ilişkilerin dinamik oluşuna işaret etmektedir.

Tabiiatta 'bağlayıcı' bir yeri olan insanın başkalarıyla ilişkilerini indirgedik ve farklı pozisyonlardan iki insan arasındaki ilişki şeklinde düşündük; bu herkes için geçerlidir: Ne kadar insan varsa o kadar kombinasyon olacaktır. Buradaki çıkarımımız ilişkiye yakınlık oranında verilen kıymettir. Daha sonra bu, kandaş zeminde yakın ve uzak akrabaları kuşatarak genişler. Genişledikçe de yakın olanı ayrıcalıklı, uzağı uzak görmeye hipokraziye, benmerkezci saiklerin ötesine doğru savrulur; Çinde iltimas ve adam kayırma bu şekilde ahlaki görülür.

Peki, bunun yaratacağı savrulma nasıl dengelenmiştir? Yakın-uzak arasındaki öncelik farkı sonucu akrabaların kayrılmasıyla nepotizm öne çıkmış, yıllar ilerledikçe bu problem aşılabilir bir noktaya gelmiştir. Belki de bu yüzden Tang devrinden itibaren memuriyet sınavları düzenli hale gelmiş ve liyakatle yükselmeye açık bürokrasinin kaynakları canlı tutulmuştur. Toplum bireyler üzerinden değil ilişkiler üzerinden anlaşılabilir, hiyerarşik kozmik düzenin anahtarı olarak ilk adım atılmıştır. Hiyerarşik ilişkiler 'sadakat' ve 'empati' ekseninde değerlendirmeye çalışılmış, böylece davranışların ideale (*dao*) yaklaştığı ve hayata geçtiği oranda erdemli (*de*) olacağı fikrine ulaşılmış ama nihayetinde toplumun tümü hüsnu niyetle birbirine bağlanamayacağı için, organik dünya tahayyülü fiilen mümkün olmamıştır.

Hep birlikte ve sadakatle, tepede hükümdarın, altında diğerlerinin kademe kademe sıralandığı, mevki, makam ve adlarla ve bu vesileyle de varlıklar arasında sıralı bir ilişkisi olduğu kabul edilmiştir. Adlar bakımından Çin yazısı çıkış noktası nazarında kutsal yazı özelliği taşımaktadır.

Bugün herhangi bir konumdaki insanla yan yana geldiğimizde, saygı çerçevesinde konuşup iletişim kurabiliriz. Bizim ahlak anlayışımıza göre konum ve mevki, insanı bir

başkasının üzerine çıkarmaz. Dışsal olan, doğal olmayan, sosyal yaşamın getirdiği miras unsurları insanların tabiatını, tavır ve tutumlarını değiştirmemelidir. Ne de olsa 'hak katında herkes eşittir'. Oysa Çin'de bu şekilcilik bugün de karşımıza çıkmaktadır: örneğin *mianzi* (itibar) meselesi, sosyal yaşamın en önemli konularındandır ve sıradüzen gözetilmesi beklenen bir olgudur ama yabancılar fasulyeden sayılır, onlar oyuna dahil değildir.

Çin tarih anlatısına göre Sarı Hükümdar (黃帝) zamanında başlayan geleneksel tarih, 1912 yılında cumhuriyetin ilanına kadar devam eder. Yukarıda dile getirdiğimiz temel değerler bütünü bu zaman zarfında katman katman oluşmuştur ve tarih hanedanların iktidara gelip gitmesiyle sürüp gitmiştir. Sarı Hükümdar hem savaşçılığıyla hem becerisiyle hem de aklıyla Çin'de uygarlığın kurucusu olarak anlatılır. O tarihsel bir kişilik midir? Hayır. Peki, efsanevi olduğunu nereden biliyoruz? Sarı Hükümdar'ın gökyüzünden bir ejderhayla inmesi, ortada hiçbir şey yokken memuruna yazıyı icat ettirmesi, başka bir memuruna tarım reformları yaptırması, eşinin ipek böceklerinden ipek dokumayı keşfetmesi ve bunu halka öğretmesi gibi uygarlıkla özleştirilebilecek pek çok unsurunun aynı nesilde ortaya çıkmış olması beklenemez. Ama bin yıl yaşadysa bir şey diyemeyiz tabi (!) Fakat Sarı Hükümdar'ın milattan önce iki bin altı yüz civarında yaşadığı varsayılır. Ama Çinliler 'beş bin yıllık tarihten' söz ederler.

En eski zamanlarda saf ve kendiliğinden oluşan toplumsallık bir 'altın çağ' şeklinde tahayyül edilir. Sarı Hükümdar'dan sonra gelen hükümdarlar meziyet ve liyakate göre başa geçer. Hükümdarlığın el değiştirmesi halkın, bilgelerin ya da mevcut hükümdarın memleketi daha iyi yönetebilecek kimselere görevi gönüllü olarak devretmesi şeklindedir. Anlatıldığı şekliyle olaylar doğal ve kendiliğinden gelişir. Zamanla siyaset bu hayalî liyakatten, asilzadelerin rol aldığı güç mücadelelerine, aileler arası çekişme ve amansız savaflara doğru evrilir. Saf toplum kirlenmeye, bulanıklaşmaya başlar. Sonraki yüz yıllar içinde hanedanlar gelmiş, iktidarı başka sülalelere savaşlarla bırakmıştır. Bizim bugün elimizde kalanlar temelde milattan önce sekizinci yüzyıldan, belki biraz

daha öncesinden başlayan bir derleme gayretinin birikimidir. Geleneksel bilgimiz bu anlatılara dayanır.

Çin külliyyatı diyebileceğimiz zengin birikim zamanla oluşturmuştur. Ama milattan önce iki bin altı yüz nerede? Bize kalan metinler özelinde bakarsak milattan önce sekiz yüz nerede... Arada iki bin yıla yakın zaman farkı var. Bu zaman içerisinde, Shang devri (商朝) sırasında, milattan önce bin altı yüz ile bin yüz arasında, Anyang çevresinde Fal Yazıtları (甲骨) ortaya çıkmıştır. Fal Yazıtları klasik külliyyattan ayrıdır ve yakın zamanda bulunmuştur. Bunlarda fal ve kehanetin kaydedildiğini görürüz ama tarih kaydı özelliği de taşırlar.

Adı üzerinde Fal Yazıtları, aslında gelecekte olabilecek iyi ya da kötü olayları öngörmek amacıyla yazılmıştır. Örneğin bir seferin sonucunun olumlu mu, olumsuz mu olacağına bakılır. Hükümdarın eşlerinden birinin gebe olduğu anlaşılırsa hemen falcıya gidilir. Konu bir kemik üzerine, çoğunlukla bağa üzerine kazınır. Sonra bu kemik parçası ateşe atılır ve çatlamaya bırakılır. Çatladıktan sonra kemik alınır ve oluşan çizgilerin uzun ya da kısa olmasına göre kehanette bulunulur. İşin ilginç yanı olay yaşanıp bittikten sonra kemiklerin üstüne sonuçlar da kaydedilir. Böylece iç içe geçmiş ve daha çok geleceği bilmeye yönelik bir aklın ilk defa tarihi kayda alması başlamış olur. Yani olayların öncesi yazılır; olaylar sırasında beklentiye dair iyi ya da kötü varsayım yapılır ve daha sonra, konu edilen kehanet sonrası sonuçlar da kemiklere yansıtılır.

Bu, iki şeye yarar: ilki fala bakan kâhinlerin kabiliyetlerinin ölçülmesidir. Bir kaç denemeden sonra yanlış çıkarımda bulunanlar gözden düşer, olayları öngörememiş olanlar elenir. Bunun yanında ilk defa arşiv tutmaya başlanır. Çoğunlukla falla ilgili, yani geleceği görmeye yönelik bir içeriği olduğu için, her zaman açık ve sistematik değildir. Sistematik olmadıkları için bunları tarihi belge olarak düşünemeyiz fakat o dönemde Çin'de insanların nasıl yaşadığı, neler yaptığı kaydedildiği için dönemin kültürü hakkında pek çok şey öğreniriz.

Shang kültürü bu bağlamda mistik ve metafizik özelliği bulunan, birçok işin fal ve kehanetle yürütüldüğü anlaşılan,

yerel siyasetin henüz yerleşmediği, devlet dediğimiz mefhumun henüz konumunun ve sorumluluklarının yerleşikleşmediği bir manzara sergiler. Daha çok bir yönetici ailenin altında ona bağlanan bir kitlenin olduğu, bu kitlenin de köle olduğu bir kültür alanıdır. Shang milattan önce on altı ila on birinci yüzyıl arasına tekabül eder. Bu dönemin karakteristik göstergesi Fal Yazıtları'dır ama Shang kurulduğunda bu alışkanlık henüz belirgin değildir zira en eski kemikler MÖ 1350'lere tarihlenir.

Bugün Çin'e ilişkin tarih bilginimizin en eski kayıtları olan bu kalıntılar aslında geçmiş kaydetmek için yazılmamıştır. Tersine geleceği öngörmek adına ortaya çıkan bir kehanet pratiğidir. Ama Shanglar buna uzun süre bağlı kalmış görünürler. Anyang çevresindeki kazıların önümüze getirdiği manzara budur. Shanglardan sonra Zhoular tarih sahnesine çıkar ve böylece MÖ 1046'dan itibaren Çin'de yeni bir toplumsallığın oluşmaya başladığı görülür. Zhouların gelişyle birlikte Çin'de 'gök tanrı' inancına benzeyen *tian* karşımıza çıkmaktadır. Dikkat çekici olan Zhoularla beraber, gök gözlemi ve astrolojinin hızla gelişmesidir ve artık geleceğe yönelik alamet ve kerametler hayvan kemiklerinde değil gökyüzündeki yıldızlarda aranmaya başlamıştır. Zhoular (MÖ 1046 - 221) devrinden sonraki Çin tarihi boyunca falcılık, bir kısım eski animist uygulamayı korumakla birlikte, daha çok gökyüzüne yönelmiştir. Bu da takvimciliği önemli hale getirmiş ve bugünden geriye baktığımızda, tarih bilgisi olarak görülen kayıtlar artmış ve geleceği bilme isteği yönündeki her gayret dönüp dolaşıp Çin'in zengin tarih birikimine katkı yapmıştır.

Shangların öncesinde Xia Hanedanı 夏 vardır. (MÖ 2070 (?) – 1600) Büyük oranda efsanelerden oluşan anlatılar Xia/Yaz Hanedanı'nın kuzeyli menşeyini doğrular niteliktedir. Özünde, Çin'de devleti, imar işleriyle başlatan Xia milattan önce yirmi birinci yüzyıldan, milattan önce on altıncı yüzyıla kadar hüküm sürmüş ve merkezi toprakların kuzeyinde şekillenmiştir. Bıraktığı miras ise belli oranda Hunlara ve Türklere kadar sirayet etmiştir. En azından Çince kaynaklar Xialar ile Türkler arasındaki münasebeti hep gündemde tutmuştur.

Xia'nın kurucu babası sayılan Büyük Yü 大禹 adında bir efsanevi hükümdarın rehberliğinde, Çin'de drenaj, imar ve madencilik başlamıştır; Çin tarih kayıtlarında bunlar sık sık anılan olaylardandır. Aslında Büyük Yü Çin'deki efsanevi hükümdarların sonuncusudur ve babasının inatçılığı karşısında doğal koşullara uyum sağlayan, tabiat şartlarını göz önünde tutarak iş gören bir görüntü sergiler.

Yü'den önceki hükümdarlar sel felaketleriyle ve su baskınlarıyla başa çıkamaz. Bunun için memurlar görevlendirilmiş ve bu görev önce Büyük Yü'nün babasına verilmiştir. Yü'nün babası setler inşa eder, barajlar kurarak felaketin önüne geçmeye çalışır ama başarılı olamaz. Daha sonra aynı görev Yü'ye verilir. Babasının hata yaptığını, suyu tutmaya çalışmak yerine tahliye etmenin doğru olacağını fark eden Yü Çin'de ilk kapsamlı drenaj ve kanal çalışmalarına başlar. Daha sonra kaleme alınan tarih kitaplarına göre bu kanal çalışmaları milattan önce iki binlerde başlar.

Büyük Yü'nün diğer özelliği madenciliktir. Tunçtan dokuz büyük kazan döktürür ve bunları o dönemin eyaletleri olan dokuz bölgeye dağıtır. Büyük Yü ise merkezde oturmaktadır, onunla beraber on beylik olur ve feodal yapının işaretleri de böylece görülür. Xia devrinin özelliği kurucu hükümdarının madencilik, kanal ve drenaj çalışmalarından dolayı anılmaya değerdir. Gerçekten de törenlerde kullanılan bronzlar, Xia devrinde ortaya çıkmıştır. Tarihsel anlatı, dokuz kazanın erk sembolü olduğunu söyler ve bu dokuz kazanın daha sonra Shang'a oradan da Zhou'ya miras kaldığı anlatılır. Bir egemenlik sembolü olan bu kazanlar bir hanedandan diğerine aktarılır.

Büyük Yü ilk madenci, kanalcı ve dökümcüdür; metalleri birbirinden ayırma becerisine sahiptir. Kaynaklarda anlatıldığına göre dokuz büyük kazan döktürmüş ve bunları doğadaki temel güçler olan *yang* ve *yin* ile eşleştirmiştir.¹ Çin topraklarındaki en eski devleti kuran Yü'nün, Türklerle ilgili pek çok anlatı ve kayıta ilk ata olarak gösterilmesi bir tesadüf

1 Marcel Granet, *Danses et Legendes de la Chine ancienne*, Paris, 1926, s. 496. Aktaran Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, Kabalci, 2003, s. 38.

değildir. Nitekim Aşına soyundan olup da Çin'e yerleşen boy beylerinin mezar kitabelerinde de bu olgu karşımıza çıkmakta, Türklerin madencilik meziyetinin Yü'den miras kaldığı dile getirilmektedir. Yü'nün kurduğu Xia Hanedanı'nın sonunda kazanlar Shang'a geçmiş ve sonra da Zhou Hanedanı'na miras kalmıştır. Maden işlemeciliği Çin düzlüklerinde iktidar ve gücün sembolü olarak kabul edilmiş, Türkler bu alandaki yetkinlikleriyle doğal bir iktidar meşruiyetine sahip olmuşlar ve bu nedenle Xia soyunun mirasçısı olarak görülmüşlerdir. Ancak bizce bu tespit, genel anlamda Türk halklarının Çin'in Xia soyundan neşet ettiği şeklinde anlaşılmalıdır. Tersine daha sonra Zhouların olduğu gibi Xia'nın da kuzeyden ayrılarak gelen bir zümre olması gerektiği fikri daha doğru görünmektedir. Bu sebeple uzun zaman Çin'de yerleşmiş olan Hun aristokrasisi de Xia ile olan bağlantıyı benimsemiştir.

Milattan önce on birinci yüzyılda kuzeybatıdan gelen kavim Zhoular'dır; yozlaşmış Shang yönetimini yıkarak geniş bir coğrafyaya hâkim olurlar. Milattan önce on birinci yüzyıl ile üçüncü yüzyıl arasında uzun süre Çin topraklarına hakimdirler ama bu hakimiyet, başlarda merkezi yönetimin güçlü olduğu bir görünüm sergilerken milattan önce sekizinci yüzyıla gelindiğinde artık kuzeyden gelen göçebelerin, Türklerin eski atalarının öncülere olarak düşünebileceğimiz Di kavmi ve batıdan gelen Rongların baskısıyla yıkılır. Bunun sonucunda MÖ 772'de Zhoular başkentlerini doğuya taşıyarak kaçmak zorunda kalırlar. Milattan önce on birinci yüzyılda başlayan Zhou Hanedanı milattan önce sekizinci yüzyıla geldiğinde yıkılmanın eşiğine gelmiş, bu süreçte Zhoular hem başkentlerini taşımışlar hem de sahip oldukları hakimiyetin veraset hakkını çeşitli feodal beylerle paylaşmak durumunda kalmışlardır. Böylece bölgecilikle Çin feodalizmi diyebileceğimiz bir sistem *fengjian* 封建 ortaya çıkmıştır. Bu, önceleri akrabalık ilişkileri belirgin olan veya her bölgede sözü geçen ailelerden oluşan daha küçük feodal birliklere bölünmek demektir. Bu yetki devri, yönetim imtiyazını devretmek ve karşılığında sadakat, asker ve vergi almak şeklinde bir süre yürütülebilmiştir.

Milattan önce sekizinci yüzyıldan itibaren devlet merkezi gücünü beyliklerle paylaşmış ve altıncı yüzyıla, Konfüçyüs'ün zamanına gelindiğinde, artık feodal beyler birer güç odağı olarak fiilen bağımız ve sözde bağlı biçimde kendi başlarına hareket etmeye yönelmişlerdir. Kanlı savaşlar da yaşanmıştır fakat devletin dolaylı araç ve yöntemleri ittifaklar ve güç dengeleriyle bir süre daha idare etmeye imkân vermiştir. Milattan önce üçüncü yüzyıldan itibaren Shangyang (商鞅) reformlarıyla, Çin'e adını veren ve batıdaki Qin Beyliği (秦) sert yasalarla merkezileşmenin alt yapısını kurmuştur. Qin, merkezi bir devlet olarak kısa ömürlü olsa da kurumsal yapıları sonraki hanedanlara miras kalmıştır.

MÖ 221 öncesi dönem, ittifakların kurulduğu, kültürel açıdan farklı görüşlerin daha fazla yer bulduğu, beyliklerin mücadelelerine diplomasinin dolaylı araçlarının dahil edilerek devlet fikrinin derinleştiği bir dönemdir. Milattan önce sekizinci yüzyıldan itibaren güç yerelleşerek paylaşılmıştır. Feodal beylerin özerk konumları, yazı, para ve ölçü birimleri gibi alametlerde görünür olmuş, idareleri de farklılık göstermeye başlamıştır. Çin kendi topraklarında birçok beyliğe ve alt kültür alanına ayrılmış ve kuzey başta olmak üzere dış çevrenin etkisi belirginleşmiştir. Konfüçyüs'ün yaşadığı dönemde bugün gördüğümüze benzer homojen bir Çin yoktur. Daha çok, bölgelere ayrılmış ve kendince devletleşmiş feodal yapılar vardır. Bu yapıların dilleri gibi paraları da farklıdır. Bu ortamda Çince hece içinde bir sesli ya da sessizin değişmesiyle dilin değiştiğini düşünürsek, öğrenmenin önemini vurgulayan Konfüçyüs'ün sözleri anlamını bulur. Birçok lehçeyi birden öğrenmek durumunda olan Konfüçyüs, Konuşmalar'ın ilk cümlesinde bunu vurgular.

Onun yaşadığı dönemde başlıca beş veya altı Çince vardır ve bunlar o beyliklerin kendi yazı formunda kaydedilir. O dönemde hem konuşma hem de yazı farklıdır. Yazılar birbirine benzer görünse de telaffuz, vurgu ve hatta işaret ettiği nesne farklı olabilir. Bu yüzden Konfüçyüs birkaç tane Çinceyi sözü ve yazısıyla öğrenmek durumundadır.

En eski yazın falcılıkla başlamış, kayıt tutma alışkanlığı zamanla tarih yazıcılığına dönüşmüştür. Bu, tarih sözcüğünün sembolik özelliklerinden, eski devirlerde saray tarihçilerinin aynı zamanda astronom ve kâhin oluşundan da anlaşılmaktadır. O nedenle tarih, Orta Çağ boyunca hikayeci bir kimlik kazanan yazıyı, edebi ve sanatsal yönüyle geliştirmiştir. Yazının kullanımı Çin resminin ayrılmaz bir parçası olan hat ile şiirin işitselliğini resmin görselliğinde buluşturmuştur. Böylece dil ve anlatım özellikleri kadar Çincenin görsel yönü ön plana çıkmıştır.

Eğer yazıyı resim gibi düşünüp belli bir seviyeye kadar indirgeyerek yaygınlaştırsak, o noktadan sonra artık bu resim değil yazı olacaktır. Alfabetik dillerden farklı olarak, kökeni resim olduğu için, bir Çinlinin zihninde resimle yazı arasında daha yakın hatta organik bir bağ olduğu düşünülebilir. Çinliler, resimle yazı arasındaki bu organik bağa dair duygularını resim üzerine her zaman şiirler nakşederek gösterir. Hemen hemen bütün Çin resimlerinin bir köşesinde bir damga, bazen birkaç köşesinde, üstünde ya da yan boşlukta, o resme uygun bir şiir veya özlü bir ifade vardır.